

פנינה מייזליש, ר' צבי הירש מייזליש וספרו "שו"ת מקדשי השם"

שיחה ב"אוהל נחמה", ירושלים, שבת מברכין אלול תשס"ה.

לעילוי נשמתם של יחזקאל ואטקה אהרנברג, הוריה של שושנה גזונדהייט. בזכות התושייה שהם גילו בתחילת המלחמה ניצלו חייהם של אישי שלום ובני משפחתו.

ב-1930 בא הרב צבי הירש מייזליש מגליציה לואאץ שבהונגריה, שבה גרו כאלפיים יהודים, ועד הכיבוש הנאצי כיהן שם כאב"ד וראש ישיבה. בתמוז תש"ד שולחו כולם לאושוויץ. כשפרצה מלחמת העולם הוא התחיל לאסוף את השו"תים שהגיעו אליו מן הארצות הכבושות ובהם גם השאלות שעלו באותם הימים בענייני השעה, וריכז אותם בספר "שאלות ותשובות מקדשי השם". את הספר הזה המשיך להדפיס גם אחרי שנכנסו הגרמנים להונגריה במאוס 1944, אך כתב היד שלו אבד. כאן אציין במאמר מוסגר שגם ספרו של הרב טייכטל "אם הבנים שמחה" נדפס בהונגריה באותם הימים. באושוויץ ניספו אשתו ושישה מילדיו של הרב מייזליש, אך הוא ניצל מגורלם, כי מישהו לחש לו שיציג את עצמו כמכונאי, ולא כרב.

שם עשה הרבה כדי לחזק ולעודד את הסובבים אותו. הוא הקדיש תשומת לב רבה לאלפי הילדים והנערים שנמצאו שם במצב נורא של בדידות, יתמות וחרדה מפני המוות, השתדל להעניק לרגעי חייהם האחרונים את המשמעות ואת התקווה, והבטיח לעצמו שאם ישרוד יעלה על הכתב את מה שעבר עליו.

אחרי חמישה חודשים העבירו אותו למחנה עבודה בגרמניה, וגם שם המשיך לעשות למען אחיו. אחרי השחרור בא לברגן בלזן, ושם דאג הרב שנפלד מאנגליה, שלמד אתו בישיבות בסלובקיה, שימנו אותו לרב הראשי של מחנות העקורים באזור הכיבוש הבריטי, תפקיד שהיה יחיד במינו, והוא התחיל בשיקום החיים הדתיים של היהודים. הדבר נגע לתחומים רבים, החל במעבר ההדרגתי מתזונת הרעב של הגטאות והמחנות אל הרגלי התזונה הנורמליים של המזון הכשר, ועד השיקום הנפשי והקניית הרגלי חיים נורמטיביים, בייחוד לצעירים שנעוריהם עברו בעולם קשה, ללא ערכים.

אחת הבעיות הקשות הייתה בעיית העגונות. בשיתוף עם רבנים אחרים הוא פרסם קונטרס "תקנת עגונות" שנעשה לאבן יסוד בנושא הסבוך הזה, ועמד להוציא "היתר מאה רבנים כללי". רוב גדולי הדור, ובהם החזון איש, סמכו את ידיהם על כך, אך הרבי מסטמר התנגד, לדבריו כדי שלא להכשיל את הרבים.

מגרמניה עבר הרב מייזליש לשיקגו, ובעזרת בניו ותלמידיו שחזר את ספרו "מקדשי השם". שני הכרכים הראשונים שלו הופיעו בשנים תשט"ו, תשכ"ז. הוא התחיל לכתוב את החלק השלישי, אך נפטר באמצע הכתיבה. בתשנ"ג הוציא בנו ששרד אתו במחנות מהדורה חדשה ומורחבת של הספר.

"מקדשי השם" עשוי שלוש חטיבות. המחבר היה מודע להבדל שבין הכרוניקה של מספר הזיכרונות לבין דברי התורה, ו"כדי שלא לערב את הסיפורים עם המגידות" הפריד בין שני הז'אנרים והדפיס אותם בקונטרסים נפרדים. את זיכרונותיו כתב במבוא לספר ובקונטרס "שער מחמדים" שהוקדש לילדים שניספו באושוויץ. אחד העניינים שהובאו בו נכנס לקלסיקה של ספרות השואה, והובא כעדות במשפט אייכמן: בערב ראש השנה תש"ה נלקחו יותר מאלף נערים לבלוק סגור כדי שיובאו למשרפות. אז שאל אותו מישהו אם מותר לו, על פי דין תורה, לפדות את בנו יחידו תמורת מישהו אחר. כשראה שהרב אינו יכול לפסוק לו קיבל עליו את הדין.

כשפרסמתי את הדבר לראשונה, בדף השבועי של בר-אילן, פרשת מקץ תשנ"ז, כתב לי יוסף זלמן קליינמן מירושלים: "אני אחד מבין שני העדים שהופיעו במשפט אייכמן וסיפרו על השמדתם של הנערים באושוויץ בימי החגים 1944".

בחטיבה השנייה של הספר, "זר זהב", הביא דברי תורה שאותם אמר במחנות, ברגעי המנוחה המעטים שאחרי עבודת הכפייה, ואותם ערך בספרו לפי פרשיות השבוע של בראשית ושמות.

החטיבה השלישית היא "שאלות ותשובות מקדשי השם".

החלוקה הזאת אינה חד-משמעית. פרקי הזיכרונות משופעים בהרהורים על מהות הסבל וגורלו של הפרט והכלל, ובתוך דברי התורה יש תיאורים מן החיים במחנות. בעיות המצב הקיומי של היהודי, ומכאן של האדם בכלל, מצויות בעיקר בדרשות לספר בראשית ומקצתן בדרשות לפרשיות של ספר שמות. הוא מרבה לכתוב שאושוויץ הייתה תקופה של הסתר פנים, אך אינו מהרהר אחרי מידותיו של הקב"ה ומקבל את הדין, אם כי בלב כבד מאוד, ומתוך מודעות מלאה לשאלות הקיומיות שהדבר מציב, אז והיום, בפני היהודי המאמין: מידת הדין ומידת הרחמים, השכר והעונש, צידוק הדין והשאלה של כצאן לטבח.

על הפסוק בתהלים א' "כי יודע ה' דרך צדיקים ודרך רשעים תאבד" הוא אומר:

ואף אם אין לנו שום השגה בגודל הסתרת הפנים, ואין אנו מבינים כלל מה זה ועל מה זה, עם כל זה עלינו לחזק בזה שהקב"ה כביכול יודע הכל, ומסתמא צריך להיות כן.

לפי רש"י והמצודות ה' הוא היודע את הדרך שבה על הצדיקים ללכת, ודרכם של הרשעים שנואה בעיניו. אך הרב מייזליש אומר שידיעת ה' והאמונה שכל פעולותיו הן לטובה היא דרכם של הצדיקים, כאן באושוויץ, ואילו הרשעים שאין להם הביטחון בה' רואים את עצמם כאבודים, כי הייאוש ואיבוד האמונה בה' מובילים לאיבוד הרצון לחיות.

לדבריו קיבלו היהודים הלא-דתיים את העניין של הסתר פנים במובן של לית דין ולית דין. אך הוא לא קיבל את הגישה הזאת שהובילה להפקרות כללית, בכל התחומים, ולדעתו חייב היה היהודי גם באותן השעות הקשות "להאמין שהכל הוא בהשגחתו [...] ואף שאין לנו שום השגה בגודל הסתרת פנים, ואין אנו יודעים ומבינים כלל מה זה ועל מה זה".

במאבק של הפרט על ההשרדות היה להשתייכות החברתית כוח תמיכה רב, והיא עזרה לשמור על הזהות האישית שהנאצים רצו להרוס אותה. הרב מייזליש היה מודע לכך, ועודד בקרב העצירים את התמיכה החברתית ההדדית.

בהקשרים שונים עולה כאן עניין האמונה גם במשמעותה האוניברסלית, וכוחה הרב בשמירה על חפץ החיים של היחיד. זה מזכיר את מה שכתב ויקטור פראנקל, בספרו "האדם מחפש משמעות". שניהם, שחיו בשני הקצוות של החיים היהודיים, הגיעו לכך במקביל. אך הרב החסידי מדגיש את התפקיד החשוב שהיה כאן למאבק על קיום המצוות ש"היה כרוך בכמה שאלות שונות ומשונות שצצו ופרחו לאור המצב":

באושוויץ שהי' מקום השמדה ולא הי' שום מציאות בעולם להתחזק באמונה על פי חקירה והבנה כי לא הי' לנו שום מושג מה זה ועל מה זה [...] לכן הי' חביבה כל כך מצוות תפילין [...] שע"ז נתחזקו הלבבות השבורות שלא לעמוד אף רגע בלי אמונה שלמה אף כשאין לנו שום השגה והבנה.

עניין הנחת התפילין וקיום מצוות ציצית חוזר כאו הרבה. היהודים הצליחו להגניב למחנות זוגות אחדים של תפילין ומעט טליתות, שנשמרו במקומות מסתור. המאמץ להניח תפילין של ראש או של יד, ולומר את הפסוק הראשון של קריאת שמע, או ללבוש פיסת טלית מתחת לבגדי האסירים,

כששמירת המצוות האחרות הייתה בלתי אפשרית, היה אחת הדרכים לשמור על החירות הפנימית. זה מזכיר את השאלה שנשאל הרב אפרים אשרי בגטו קובנה אם מותר לומר את ברכת "שלא עשני עבד", ומובאת בספרו "שו"ת ממעמקים". כשהתשובה היא:

שעיקר הברכה הזאת נתקנה לא על עבדות הגוף אלא על עבדות הנפש ודוקא כעת חובה עלינו לברך אותה, למען יכירו אויבינו שאנחנו רואים את עצמנו כבני חורין, הנתונים במצור ובשביה וקרובה ישועתנו לבוא.

עניין מרכזי בספר הוא העקדה. לדבריו של הרב מייזליש נמצא המקור למסירות הנפש על קידוש השם באושוויץ בסיפורים על האבות, וכל אחד מן היהודים, דהיינו האדם הפשוט, אף הוא נמצא במקום שבו עמד אברהם, ועומד באותה המדרגה.

בדבריו לפרשת לך לך הוא אומר:

וירא את המקום מרחוק, ואיתא במדרש תנחומא: אמר אברהם ליצחק. רואה אתה מה שאני רואה, אמר לו: אני רואה הר נאה ומשובח וענן קשור אליו.

אלא שההר שאליו מכוון כאן הרב מייזליש אינו ההר הרגיל שאותו ראו הנערים, ואף לא ההר הנאה המשובח שאותו ראה יצחק:

וירא את המקום מרחוק, שהרגיש בעצמו שאבד מדריגותיו עד שראה את הקב"ה, שנקרא מקומו של עולם, מרחוק, כאדם פשוט, והבין שזה כדי שלדורות יעמדו בניסיון גם היהודים הפשוטים, ורצה שגם יצחק ידע מזה [...] ולכן שאלו אם רואה כמו שהוא רואה, ואמר לו שרואה הר גדול ומשובח, היינו ההר מאחינו בני ישראל שנהרגו על ידי הגאז והוקבצו זה אצל זה כהר, והוא נאה ושבח לישראל.

גם עניין האפשרויות והיכולות להתפלל עולה בספר הזה במקומות רבים.

לפרשת בשלח, "מה תצעק אלי, דבר אל בני ישראל ויסעו", הוא מביא את המדרש בשמות רבא: "אמר לו הקב"ה למשה, עת לקצר ואת להאריך, בני שרויים בצער... ואתה עומד ומאריך תפילה?", והוא מביא ממה שאמר ר' נפתלי מרופשיץ:

כי אם האדם זוכה אז פועל אפילו בלא תפילה, אלא מדבר דיבורים בעלמא, בינו לבין חברו [...] וכן בכל מה שאומר לחבירו פועל בדברים בעלמא, בלא שום תפילה.

הדרוש החסידי מוביל את הרב מייזליש אל המצב שהיה שכיח במחנות, כשמי שהתפלל היה נתון בסכנת חיים:

ומובן דבשעת קיטרוג שקשה לפעול על ידי תפילות אז העצה הטובה היא לעשות כנ"ל, שידבר רק דברים בעלמא, באופן שלא ירגישו המקטרגים שמתפלל, והקב"ה היודע מחשבות ישמע ויושיעם. וזה מה שנאמר מה תצעק אלי, רק דבר אל בני ישראל. דהיינו שבשעת קיטרוג כזה אין לך להתפלל אלי [...] דהיינו להלביש בסתם דיבור לבני ישראל, ולא בדרך תפילה.

שורשיו של הרעיון הנועז הזה, שאפילו דיבור פשוט שנאמר מתוך כוונת הלב הוא תפילה שהקב"ה מקבלה ברצון, נמצאים בתשתית השקפת עולמה של החסידות, מימי הבעל שם טוב.

אם נרצה נוכל למצוא את הפיתוח האמנותי שלו בסיפור "הצדיק הכפרי" מאת שלום אש, על אותו היהודי הפשוט שלא ידע להתפלל, והשריקה ששרק ביום הכיפורים היא שפתחה את שערי השמים, לכל היהודים.